

Дзюбук Оксана,

*студентка 1 курсу магістратури Інституту права
Національного університету «Острозька академія»*

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО НА ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ: ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄС

Конституційне право на професійну правничу допомогу є одним із фундаментальних елементів механізму захисту прав і свобод людини у демократичній, правовій державі. Згідно зі статтею 59 Конституції України, кожен має право на професійну правничу допомогу, яка у визначених законом випадках надається безоплатно [1]. Докорінним етапом у розвитку національної правозастосовчої практики стала конституційна реформа 2016 року, яка здійснила перехід до кваліфікованого поняття «професійна правнича допомога» та інституціоналізувала виключну роль адвокатури. Запровадження так званої «адвокатської монополії» мало на меті підвищити стандарти якості правових послуг та підпорядкувати їх єдиним правилам етики. Водночас в умовах сучасних викликів, зокрема дії правового режиму воєнного стану, держава зіткнулася з необхідністю адаптації системи до екстремальних умов: масової внутрішньої міграції та зростання кількості вразливих осіб. Це змусило законодавця розширити коло суб'єктів права на вторинну допомогу та спростити процедури доступу. У цих умовах фокус правозастосування неминуче зміщується з формального забезпечення фізичного доступу до адвоката на гарантування «якості» та «ефективності» такого захисту.

Організація правозастосовчої діяльності у сфері надання правничої допомоги тісно пов'язана з обраною державою інституційною моделлю. В Україні імплементовано централізовану державну модель, де держава виступає єдиним

адміністратором, що укладає контракти з адвокатами та розподіляє справи. Натомість у більшості країн Європейського Союзу переважає децентралізована модель (Judicare), концептуальна відмінність якої полягає у відсутності державного органу-посередника. Особа самостійно обирає приватного адвоката, а рішення про фінансування приймає безпосередньо суд після здійснення попередньої оцінки перспективності позову (test of prospect of success). Синтез цих двох підходів, а саме посилення гарантій вільного вибору в Україні та впровадження ефективніших фільтрів якості, є основним вектором подальшого вдосконалення вітчизняного законодавства.

Аналіз європейських стандартів доступу до правосуддя свідчить, що стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод гарантує права, які є практичними та ефективними, а не теоретичними чи ілюзорними [2]. Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) у своїх рішеннях сформував жорсткі критерії оцінки ефективності правосуддя. Щодо критерію «інтересів правосуддя», Суд застосовує так звані «критерії Quaranta», які зобов'язують глибоко аналізувати складність справи, тяжкість потенційного покарання та особисті обставини обвинуваченого [8]. Ще більш революційним стало закріплення «доктрини Saldutz», згідно з якою право на правничу допомогу виникає з моменту першого допиту особи поліцією або фактичного затримання [10]. Відсутність адвоката на цьому етапі непоправно шкодить справедливості всього провадження.

У контексті цих міжнародних стандартів вітчизняна правозастосовча практика стикається з низкою системних прогалин, які вимагають вирішення. У кримінальному судочинстві Верховний Суд послідовно імплементує європейські стандарти через застосування доктрини «плодів отруєного дерева». Зокрема, проведення процесуальних дій за відсутності адвоката визнається істотним порушенням, що тягне за собою безумовну недопустимість отриманих доказів [11]. Аналогічно жорстко суди реагують на ігнорування клопотань

про залучення адвоката у справах про адміністративні правопорушення, визнаючи це підставою для скасування постанов поліції [12].

Проте найгострішою проблемою залишається феномен «формального захисту» або «адвоката-статиста». Трапляються випадки, коли захисник (особливо в системі безоплатної вторинної правничої допомоги) присутній у засіданні фізично, але де-факто не здійснює функцій захисту. У справі «L.T. v. Ukraine» ЄСПЛ наголосив, що національні суди зобов'язані реагувати на очевидно неадекватне представництво [5]. Однак чинний Кримінальний процесуальний кодекс України процесуально обмежує суддів: стаття 324 КПК містить алгоритм дій лише на випадок фізичного неприбуття захисника, не надаючи інструментів для відсторонення пасивного адвоката [3].

Іншою системною проблемою є правова невизначеність щодо розподілу витрат на правничу допомогу в цивільному та господарському процесах. Велика Палата Верховного Суду легалізувала так званий «гонорар успіху» (success fee), зазначивши, що домовленість про виплату додаткової винагороди за позитивний результат є дійсною [13]. При цьому суди вимагають від адвокатів скрупульозного доказування обсягу послуг: для відшкодування необхідно постадійно або по годинах розписати, що саме робив адвокат. Проте збереження надзвичайно широкої суддівської дискреції щодо визначення «співмірності» витрат створює так званий «охолоджувальний ефект» (chilling effect) – особи уникають звертатися до суду за захистом порушених прав, побоюючись покладення на них астрономічних витрат на адвокатів опонентів. Як зазначає ЄСПЛ ще з часів фундаментальної справи «Airey v. Ireland», непомірний фінансовий тягар стає нездоланною перешкодою для правосуддя [6].

Третій аспект пов'язаний із реактивним характером контролю за якістю послуг у державній системі безоплатної правничої допомоги. Поточна модель оцінки ініціюється

здебільшого після надходження скарги від клієнта. Оскільки найбільш вразливі категорії громадян рідко ініціюють такі скарги, це призводить до неефективного витрачання бюджетних коштів на оплату послуг адвокатів, які виконують свою роботу суто формально. Розв'язанням цієї проблеми може стати імплементація інституту проактивного незалежного рецензування (Peer Review), який успішно функціонує в країнах Європейського Союзу [4; 9].

Аналіз практики реалізації права на правничу допомогу в Україні та країнах ЄС дозволяє сформулювати висновок: простого декларування права на захист у Конституції недостатньо. Держава повинна виступати активним гарантом ефективності цього права. Запропоновані нормотворчі кроки, зокрема доповнення статті 324 КПК України нормою про відсторонення пасивного захисника, законодавче обмеження максимального розміру «гонорару успіху» та запровадження незалежного сліпого рецензування адвокатських досьє дозволять гармонізувати національне правозастосування з європейськими стандартами та забезпечити справжню дієвість конституційних гарантій.

Список використаних джерел:

1 Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнародний документ від 04.11.1950 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

4. Про безоплатну правничу допомогу : Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI // База даних «Законодавство України» /

Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>

5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «L.T. v. Ukraine» (Заява № 13459/15) від 06.06.2024. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-237973>

6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Airey v. Ireland» (Заява № 6289/73) від 09.10.1979. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57420>

7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Artico v. Italy» (Заява № 6694/74) від 13.05.1980. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57424>

8. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Quaranta v. Switzerland» (Заява № 12744/87) від 24.05.1991. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57677>

9. Хачатурян А. Р., Ковальчук О. М. Критерії якості безоплатної вторинної правової допомоги: європейський досвід та перспективи для України. *Право і суспільство*. 2023. № 2. С. 145–151.

10. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Salduz v. Turkey» (Заява № 36391/02) від 27.11.2008. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-117602>

11. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 26.02.2019 у справі № 206/6798/16-к // *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80224163>

12. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 18.02.2020 у справі № 524/9827/16-а // *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87657275>

13. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12.05.2020 у справі № 904/4507/18 // *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91572017>